

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ В ПЕРІОД РЕФОРМ В УМОВАХ ДОТРИМАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Подану статтю присвячено складній проблемі підтримки рівня економічної безпеки держави в умовах здійснення демократичної трансформації форми державної влади, яка супроводжується економічними та соціальними реформами. Визначено часові інтервали, які характеризують різний стан економіки.

Ключові слова: *реформи, перебудова, трансформація, диспропорція, перетікання, безпека.*

Трансформація соціалістичної економіки, яка фактично бере початок у 1980-1987 рр., на шляху до ринкової системи відбувалася в дуже складних і суперечливих умовах. По-перше реформи, що позиціонували як трансформаційні процеси, фактично являли собою не що інше, як часткове пристосування до умов ринкової економіки вимог планової економіки. По-друге, трансформація суспільства відбувалася в умовах розпаду СРСР і розриву сталих економічних зв'язків. По-третє, держава значно втратила свої позиції на світовій арені. Так, сегмент ринку зброї, який належав країнам Варшавського договору і складав 70%, протягом п'яти років реформ зменшився до 20%. По-четверте, реформи в державі формувала партійна верхівка, не враховуючи інтереси народу. У владних структурах знову концентрувалися колишні партноменклатура, директорський корпус і тіньовий капітал, саме тому реформи організовано були спрямовані в русло «дикої» приватизації, захоплення власності за наявності значного зниження рівня життя народу [3, с. 89-101].

Неадекватним виявився вибір варіанта переходу до ринкової економіки, зроблений на початку 90-х р. на основі одноразової лібералізації цін і зовнішньої торгівлі, масової, по суті, дармової приватизації держвласності й обмеження ролі держави в проведенні монетарної політики. Такий підхід, що не враховував особливості української економіки, різко посилив негативні тенденції, призвів до обвального спаду виробництва, дезорганізації всього господарства.

Разом з тим, оцінюючи економічну динаміку України 90-х р., варто констатувати її суперечність вимогам забезпечення економічної безпеки.

Передумови кризи назрівали в надрах радянської економіки декілька десятиліть. Надцентралізована система не змогла своєчасно відреагувати на перетворення суспільства на інформаційне, країна почала безнадійно відставати в технологічних і структурних відносинах. Головною причиною системної кризи було рішення про проведення політичних реформ без економічної мети. Таким чином, вони не передбачали зростання виробництва й зростання добробуту населення та базувалися на механізмі знищення економічної системи, що існувала в той час. Криза спочатку розвивалася як системна, тому що вона охопила всі сфери економічної діяльності: виробничу, фінансову, управлінську, соціальну,

екологічну. Нова система, яка впроваджувалася в межах програми «шокової терапії» МВФ і Світового банку, базувалася тільки на розробках іноземних учених і мала стимулювати лише для організації фінансового й торгового обслуговування процесу споживання, а не процесу виробництва.

Стан економіки України вимагав негайного припинення дії механізму політичного руйнування. Якщо за роки Другої світової війни Україна втратила 40% свого економічного потенціалу, то за перші вісім років реформ – більше 70%. Реформи, які проводили в 2001-2004 рр., дали очікуваний стабілізаційний ефект, але політична дестабілізація суспільства та реформи 2004-2008 рр. знову повернули економіку України на рівень 1996 р. [6, с. 8].

Проблема стабілізації національної економіки в умовах реформування відносин є дуже актуальною, оскільки вона безпосередньо впливає на економічну безпеку держави. Над цією проблемою працювали видні економісти різних економічних шкіл і напрямків, а саме: П. Самуельсон, А. Маршалл, Я. Крегель, Г. Гребер, В.М. Геєць, Г.В. Задорожний, А.Б. Качинський, І. Крючкова, А.І. Кудряченко, Е. Лібанова, І.І. Лукінов, Ю.Г. Лисенко, С. Мочерний, Л.О. Омелянович, Л. Мусіна, В.М. Паламарчук, Ю.М. Пахомов, С.М. Рогов, А. Сухоруков, М.Г. Чумаченко, А.С. Філіпенко, Ю.В. Яковець, Е. Ясин. У роботах цих економістів на перший план поставлено питання економічної безпеки держави, які безпосередньо пов'язані з проблемами економічного реформування на макроекономічному рівні. Особливо слід звернути увагу на критику реформ, які проводилися в постсоціалістичних країнах, у тому числі і в Україні. У результаті відсутності стратегії реформ (Ю.Г. Лисенко, С. Мочерний, Л. Мусіна та ін.) економіка України була схильна до значних політичних і економічних коливань. Спроба періодичної зміни векторності в орієнтації на країни-партнери, інвесторів, постачальників ресурсів (Е. Лібанова, І.І. Лукінов, Ю.В. Яковець) призвела до втрати стабільних економічних зв'язків. А намагання стати конкурентом Росії, Туркменистану в постачанні енергетичних ресурсів до Європи через політичний блок ГУУАМ може спричинити незворотні економічні втрати.

Найважливішою загрозою національній безпеці України є майже двократний спад виробництва, що відбувся за роки економічного реформування, який разом зі скороченням практично в два рази економічного простору країни, унаслідок розпаду СРСР, призвів до зменшення прибуткової бази держави більше ніж у чотири рази.

Проте, за нашими розрахунками, приблизно половина цього скорочення викликана зменшенням витрат оборонного значення, ще 10-15% – припиненням виробництва повністю неконкурентоспроможної споживчої продукції, і лише 10-15% спаду є результатом дії всіх інших факторів, пов'язаних із ринковими перетвореннями.

Скорочення промислового виробництва за 1990-2005 рр. перевищило 50%. У добувних галузях спад був менш інтенсивним – 31%, зокрема в електроенергетиці – 23%, паливній – 32%. Гостро відчувають кризу оброблювальні галузі, що виробляють продукцію з високою доданою вартістю, наукоємні та високотехнологічні [4, с. 5].

Отже, тенденції розвитку вітчизняної економіки в 90-ті р. характеризуються, по-перше, значним спадом виробництва, по-друге, різкими галузевими, а отже, і регіональними диспропорціями.

Велика частина суб'єктів України, де зниження промислового виробництва перевищує середньоукраїнський рівень, – це в основному ті групи регіонів, в яких відбувається найбільший спад за весь період реформ: райони з диверсифікованою галузевою структурою промисловості, високою питомою вагою галузей оброблювальної промисловості, зокрема орієнтованих на виробництво товарів народного споживання (Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська області), і регіони зосередження галузей військово-промислового комплексу (Харківська, Полтавська, Вінницька, Донецька і ін.). Посилилася диференціація між регіонами [8, с. 104, 139, 196].

Темпи скорочення виробництва в добувних і оброблювальних галузях промисловості, поза будь-яким сумнівом, пов'язані з їх різним експортним потенціалом. Разом з тим це далеко не єдиний фактор, оскільки навіть за вирахуванням експорту виробництво продукції паливно-енергетичного комплексу скоротилося в середньому менше, ніж в переробних галузях. Це свідчить про те, що традиційно висока ресурсоемність вітчизняної промисловості не лише зберігається, але навіть зростає. Так, рівень енергоемності вітчизняного виробництва в наш час утричі перевищує показники передових західних країн і лягає важким пресом на всю економіку.

У зв'язку з найбільшою за останні 50 років світовою фінансовою кризою, коли за червень-серпень 2008 р. провідні фінансові компанії світу втратили 19 млрд дол. фінансових активів, а протягом трьох днів (15 – 17.09.2008 р.) – 3,6 млрд дол., для стабілізації ситуації Президент США Дж. Буш запропонував виділити з бюджету фінансовим компаніям 716 млрд дол., Росія виділила фінансовим структурам 1,4 трлн руб. [10]

Загострення загальної фінансово-економічної ситуації, збільшення державного внутрішнього і зовнішнього боргу та проблеми його обслуговування, що виникли у зв'язку з цим, не дозволили створити сприятливі умови для переорієнтації фінансових потоків у реальний сектор економіки. Заборгованість по розрахунках з Росією за спожитий газ вже сьогодні привела до зниження рівня національної безпеки. Так, у травні місяці цього року рентабельність імпорту в Україні склала 50%, а рентабельність експорту – 10%. Але найбільш вагомою є негативна зміна структури експорту: експорт енергії – 42%; експорт машин і обладнання – 32%; експорт ресурсів – 12%, а це спричиняє надмірне виведення ресурсів із власної економіки. І в той же час імпорт за чотири місяці поточного року зріс на 54%, при чому частка критичного імпорту (без чого не працює економіка України) зменшується, а в структурі імпорту 95% товарів легкої промисловості, у тому числі секонд-хенду, 80% імпорту складають енергоносії [9].

Бюджетне фінансування реального сектора економіки різко скоротилося, але навіть заплановані кошти виділяються далеко не повністю.

Бюджетні зобов'язання держави щодо фінансування вугільної промисловості в 2007 р. повністю виконані, унаслідок чого були проведені заходи, що дозволили трохи стабілізувати стан у галузі. Проте складна соціально-еконо-

мічна ситуація продовжує зберігатися через неповне погашення боргів по заробітній платі, наявність посередників між постачальниками і виробниками, які одержують необґрунтовано високі комісійні за свої послуги, зношеність матеріально-технічної бази вугільних підприємств.

Наслідком грубих прорахунків у сфері грошово-кредитного регулювання й антиінфляційної політики, примітивізації макроекономічної політики стала повна дезінтеграція економіки, яка розпалася на сферу обігу (характеризується надвисокими прибутками та високою швидкістю обігу грошей) і виробничу сферу (низька прибутковість, низька швидкість обігу грошей, високі ризики у зв'язку з невизначеністю відносин власності, скороченням попиту). Загальне переливання коштів з виробничого середовища в банківський сектор досягало 14% ВВП, що перевищує обсяг податкових надходжень до державного бюджету. Політика, яку проводить нинішня влада, – обмеження кількості грошей в обігу, скорочення кредитування галузей, обмеження трансфертних платежів (припинено чинність більше 120 соціальних законів), необґрунтована ревальвація гривні, що здійснюється Національним банком і урядом України в 2008 р., які декларують її як боротьбу з інфляцією, – призвела до послідовного скорочення грошової маси в економіці. У такій ситуації зниження інфляції може означати, що обсяг грошової маси прийшов відповідно до потреби в оборотному капіталі не економіки в цілому, а сфери обігу, що завжди спричиняє вимивання грошового капіталу з виробничої сфери та її згортання. А це означає лише одне: інвестиційна активність, виробничий процес стали неможливими. Нині інфляція в 6-7 разів вища, ніж у Європі, та складає 34%. У зв'язку з цим зростання продуктивності інвестицій у травні склало 0%, і в той же час зростають вербальні (усні) стимули інфляції, соціальна спіраль інфляції в 2008 р. зросла на 40% [10].

Загроза наближення фінансової кризи стає все більш реальною. Уряд і Національний банк, знаючи розміри майбутніх платежів з обслуговування боргу, ОВД і чутки про неминучість девальвації, які поширюються, не виробили конкретної програми для уникнення паніки на фондовому та валютному ринках.

У структурі доходів помітно збільшилися чисті податки на виробництво й імпорт і значно зменшився валовий прибуток і валовий змішаний дохід. А це та частина доданої вартості, яка залишається у виробників після вирахування витрат, що пов'язана з оплатою праці найнятих робітників, і чистих податків на виробництво і імпорт. Лише протягом п'яти місяців 2008 р. на 40% швидше зростала заробітна плата порівняно зі зростанням продуктивності праці. За перше півріччя 2008 р. номінальний ВВП збільшився на 33%, а видатки зросли на 47% [8].

Уряд України в 2008 р. не реалізував також завдань щодо фінансування витрат на соціальну сферу, перерахування трансфертів до регіональних бюджетів і інших витрат. Зокрема, зростає кредиторська заборгованість бюджетних організацій, що фінансуються з державного бюджету, при цьому найбільше її зростання можна спостерігати в оплаті комунальних послуг.

Крім істотного збільшення заборгованості державних фінансових зобов'язань перед суб'єктами господарської діяльності та населенням, продов-

жується зростання взаємних боргових зобов'язань між суб'єктами господарювання, що позбавляє їх внутрішніх інвестиційних джерел розвитку.

Критичне становище складається в оборонній промисловості. Проголошений курс Президентом України В. Ющенко на вступ до НАТО спричинив загострення економічних відносин з країнами СНД, і в першу чергу з Росією, у якій існує замкнений цикл виробництва стратегічної оборонної техніки. І в той же час Північний альянс, який намагається всіма силами, всупереч волі більшості громадян України, втягнути її в свої структури, не бажає бачити на озброєнні НАТО вироблювану бойову і транспортну техніку в Україні. Недофінансування ВПК призвело до того, що із загальної кількості підприємств, які раніше випускали військову продукцію, 26% позбавлені оборонного замовлення повністю, а решта за наявності надмірної інфраструктури завантажені лише на 3-15%. Уповільнення реконструкції оборонних галузей може спричинити їх повний розпад. А це більше 50% науково-технічного потенціалу країни. Припинено виконання більшості НДДКР оборонної тематики. Відбувається розпад унікальних наукових колективів, продовжується виїзд інтелектуальної еліти за кордон [7, с. 87].

Отже, у наш час реальний сектор економіки перебуває на межі виживання, фінансові ресурси, що їм виділяються, дуже незначні та не можуть повною мірою забезпечити нормальний відтворювальний процес. Недостатній розмір прибутку, високий рівень витрат, а також «проїдання» амортизаційних відрахувань істотно ускладнюють інвестування власних коштів підприємств у модернізацію та переоснащення матеріального виробництва.

Отже, обмеження в попиті, як і в попередні роки, є визначальним фактором динаміки промислового виробництва. Саме в регіонах із високою питомою вагою експортоорієнтованих виробництв припинився спад промислового виробництва та збільшився його обсяг, оскільки зовнішній ринок має попит виключно на окремі види сировинних ресурсів і продукцію екологічно «брудних» виробництв (металургії, хімії, переробки відходів). Тому позитивна тенденція динаміки обсягів продукції є нестійкою та не може сприяти розширенню попиту на внутрішньому ринку, що надзвичайно важливе для виходу економіки України з кризи. Це результат перебудови матеріально-технічної основи економіки. Сьогодні стали реальністю розрив горизонтальних виробничо-технологічних і господарських зв'язків підприємств, об'єднань і інших суб'єктів економічних відносин, регіональна економічна замкненість. Це призвело до різкого спаду виробництва, численних економічних втрат у народному господарстві, масової зупинки навіть високоорганізованих і високорентабельних підприємств, їх банкрутства, а все разом до економічної нестійкості, залежності та підриву економічної безпеки України.

Таким чином, специфіка економічного розвитку останніх років полягає в зниженні кількісних масштабів спаду виробництва за умови збереження основних структурних тенденцій. На макрорівні протягом декількох років вільного ціноутворення відбувався процес стихійного пристосування сукупного попиту товарів і послуг до наявного платоспроможного попиту. Скорочення виробництва стримували централізовані кредити, особливо в ті сектори, які опинилися в складній ситуації через незбалансованість умовних пропорцій і невідповідність

світовим показникам ефективності технологій, що використовуються. Проте в умовах знецінення оборотних коштів підприємств і відриву плати за кредит від рентабельності основних галузей виробництва, недостатність інвестицій призвела до примітивізації структури внутрішньої пропозиції.

Аналізуючи стан ряду промислових комплексів, можна відзначити, що нижню точку спаду виробництва в багатьох з них вже пройдено та позначилися осередки зростання, але поки це в основному підприємства, орієнтовані на експорт своєї продукції. Промисловість поступово входить у період депресивної стабілізації. За умови збереження депресивних тенденцій, що склалися, виникає загроза різкого скорочення загального економічного потенціалу країни, його адаптації до рівня економічної активності, що знизився вдвічі: масове вибуття тих, що спричинили надмірне використання основних фондів; зменшення дуже обтяжливої соціальної інфраструктури; закриття заводів, що стали непотрібними, і інститутів наукоємкої промисловості; згорання наукових досліджень. За наявності постійних проблем у галузі енергоносіїв в у нашій країні в 4 рази більше спалюється газу на одиницю продукції порівняно з Європою [5, с. 73].

Україна досить помітно втрачає свої позиції в світовій економіці, про що свідчать дані відомих міжнародних організацій, які визначають рейтинг країн у світовому економічному просторі. Так, за розрахунками МВФ, допустимим розмір зовнішнього боргу для країн із середнім та низьким рівнем доходів є 49,7% ВВП, назрівання фінансової кризи припускають за умови 66,8% боргу у ВВП. Навіть за наявності рівня боргу в 30-35% зовнішньоборгові операції негативно впливають на експорт.

За останній рік зовнішній борг України збільшився на 30 млрд дол., у тому числі борг корпоративних позичальників досяг 69,4 млрд дол. Лише протягом 2006-2007 рр. він збільшився на 43,1 млрд дол. Державний борг складає сьогодні 10% від ВВП, а за оцінками експертів МБРР, умовні зобов'язання уряду України на початок 2006 р. склали 172,2 млрд грн, або 41% від ВВП, що, за визначенням світових організацій, є ризикованою ситуацією в економіці. Загальний же борг України станом на 01.01.2008 р. склав 84,5 млрд дол., або 60,1% від ВВП 2007 р. [1, с. 39].

Світовий досвід стверджує, що найбільш адекватними принципами сталого розвитку вважають дані економічних вимірів досягнутої сталості функціонування господарства певної країни за індексом конкурентоспроможності та індексом економічної свободи, на підставі яких країни посідає певне місце у міжнародних рейтингових таблицях, заявляючи про свої наміри та зусилля в напрямку зміцнення економічного прогресу.

Загальновідомим є основний рейтинг конкурентоспроможності національної економіки, який щорічно репрезентується Світовим економічним форумом. Спочатку він складається за індексом зростання конкурентоспроможності (GCI – the Growth Competitiveness Index), а з 2006 р. – за індексом глобальної конкурентоспроможності (GCI – the Global Competitiveness Index). Світовий економічний форум дає оцінку середньострокових (5-8 років) перспектив економічного зростання.

Таблиця 1 – Динаміка позиціонування конкурентоспроможності економіки України за оцінкою Світового економічного форуму

За роками	За індексом зростання конкурентоспроможності	Рейтинговий коефіцієнт	За індексом глобальної конкурентоспроможності	Рейтинговий коефіцієнт
2001	69 серед 75 країн	0,92		
2002	77 серед 80 країн	0,96		
2003	84 серед 102 країн	0,82		
2004	86 серед 104 країн	0,83		
2005	84 серед 114 країн	0,74		
2006			78 серед 125 країн	0,62
2007			73 серед 131 країн	0,56

Дані таблиці 1 свідчать про те, що така адаптація створює загрозу закріплення нинішнього становища України як економічно слабозрозвиненої держави, позбавленої головних у сучасній економіці внутрішніх джерел зростання – розвиненої науки й інтелектуального потенціалу. Це, у свою чергу, створює загрозу скорочення економічної активності в країні нижче за рівень, необхідний для забезпечення економічної самостійності та політичної незалежності країни. Нинішній рівень економічної активності не дозволяє підтримувати навіть просте відтворення, обороноспроможність і досягнутий рівень господарського освоєння території та підтримки наявної інфраструктури [2, с. 14].

З початку економічних реформ ми досліджуємо проблеми економічної безпеки України, спостерігаючи одну й ту ж ситуацію: з року в рік кожен новий уряд України формулює цілі своєї бюджетної політики таким чином: стабілізація виробництва та формування умов для подальшого зростання економічного потенціалу на основі зниження рівня інфляції, створення сприятливого інвестиційного клімату в країні для реалізації програми структурної перебудови, концепції фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку економіки країни. На справді ж виходить все інакше: постійний недобір запланованих податків, невпевнене фінансово-бюджетне планування, затримка з виплатою або недоплата покладених коштів з ряду статей, загальний гострий брак коштів практично в усіх напрямках державних витрат і т. ін.

І в той же час в українській економіці нагромаджено економічний і інституційний потенціал, який може та повинен стати основою переходу від посткризового відновлювального зростання до етапу динамічного розвитку в рамках ринкової соціально орієнтованої моделі розвитку.

На сьогодні в Україні в основному завершено становлення основних інститутів ринкової економіки, фінансової системи, мережі підприємств, які активно розвиваються та можуть стати джерелом «осередків економічного зростання», до того ж нагромаджено певний національний капітал. Цей інституційний комплекс вже досить складний, щоб шукати оптимальність функціонування у рівності «правил гри» та переважанні ринкових механізмів саморегуляції. Значний потенціал міститься в динамічному зростанні доходів і, як наслідок, заощад-

жень населення. Це досить потужний ресурс, який за умови правильного використання може стати підґрунтям економічного зростання. Завдання економічної політики полягає в тому, щоб переорієнтувати цей ресурс на фінансування довгострокових цілей розвитку.

Послідовна ремонетизація економіки та зростання активів банківської системи підвищують спроможність монетарної системи обслуговувати динамічний економічний розвиток і переорієнтацію фінансових потоків на зростання та структурну перебудову. З підвищенням відкритості економіки України відбувається зростання її привабливості для іноземних інвесторів щодо придбання найбільш перспективних виробничих об'єктів, створення нових виробництв з використанням місцевих конкурентних переваг.

В умовах підвищення конкурентного тиску та наближення до світових цін на енергоресурси утворюються дійові стимули практичного впровадження інновацій та здійснення інвестиційних проектів, створюються потенційні умови для поступового відпливу фінансових ресурсів до галузей нематеріального виробництва.

На сучасному етапі перед економічною політикою постає завдання забезпечення розкриття зазначеного потенціалу позитивних структурних зрушень задля досягнення прискореного економічного зростання, надання йому сталості в довгостроковій перспективі, достатньої для того, щоб забезпечити соціальний економічний розвиток, послідовне наближення рівня та якості життя населення України до європейських стандартів.

Аналіз особливостей соціально-економічного розвитку України на сучасному етапі, основних проблем, які постають на шляху подальшого соціально-економічного прогресу нашої держави в контексті обраних стратегічних цілей, дозволяє виокремити систему стратегічних орієнтирів політики реформ на середньострокову перспективу

Розробка неруйнівної для економічного зростання моделі макроекономічної стабілізації дозволить уникнути суперечностей між заходами коротко- та довгострокової економічної політики, ефективно скористатися перевагами, які надають сформовані в Україні ринкове середовище та інститути реформування економіки.

Література

1. Вахненко, Т. Державний борг України: поточний стан і ринки [Текст] / Т. Вахненко // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 37-46.
2. Данилишин, Б. Україна в міжнародних рейтингах [Текст] / Б. Данилишин, О. Веклич // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 13-23.
3. Задорожний, Г. В. Экономическая безопасность и теневая экономика [Текст] / Г. В. Задорожний, П. А. Иващенко, С. В. Тютюнникова. – Х. : ХИБМ, 1999. – 208 с.
4. Жаліло Я. Макроекономічні передумови формування конкурентоспроможності національної економіки в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції [Текст] / Я. Жаліло // Євроатлантикінформ. – 2007. – № 5 (17). – С. 6-8.

5. Корнілов, І. «Конфлікт корпоративних інтересів» – загроза енергетичній безпеці [Текст] / І. Корнілов // Євроатлантикінформ. – 2007. – № 4 (20). – С. 71-76.
6. Павловський, М. Наш вибір. Відродження чи руйнація? Науковий аналіз та прогноз [Текст] / М. Павловський. – К. : Техніка, 1999. – 48 с.
7. Пономаренко, В. С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование [Текст] : моногр. / В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова. – Х. : ИНЖЕК, 2004. – 144 с.
8. Статистичний щорічник Україна за 2006 р. [Текст] / за ред. О. Г. Осауленка, – К. : Консультант, 2007. – 551 с.
9. Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/news.cat_id=31823 04.06.2008. В. Пинзеник>.
10. Режим доступу : <<http://intersvoboda.com.ua/news/2008/09/19/104.html> П. Порошенко>.